

A DEMOKRATIKUS LEGITIMÁCIÓ ALAPKÉRDÉSEI A KATOLIKUS EGYHÁZ TÁRSADALMI TANÍTÁSÁNAK TÜKRÉBEN

KURUNCZI Gábor
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezető gondolatok

A Katolikus Egyház társadalmi tanításának kompendiuma alapján több alapelv (pl. a közjó elve, a szubszidiaritás elve, a részvétel elve, a szolidaritás elve) is meghatározható, emellett pedig a társadalmi életnek négy alapvető értéke (pl. az igazságosság értéke) azonosítható.¹ Ezek közül különösen fontos kiemelni az emberi méltóságot (továbbá a közjó fontosságát).² A társadalmat, gazdaságot és politikát ugyanis csak úgy érdemes építeni, ha az ember méltóságára alapozunk. Az embernek pedig azért van méltósága, mert Isten hasonlatosságára és képére teremtett.³ A társadalmi folyamatoknak tehát az alapja az ember. Ebből azonban az is következik, hogy az egyén felelőssége is, hogy milyen társadalomban él.⁴ A társadalom ugyanis emberekből épül

¹ GOJÁK János – TOMKA Ferenc (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

² Arnd KÜPPERS – Peter SCHALLENBERG (szerk.): *DOCAT – Mit kell tennünk?* Budapest, Vigilia, 2018.

³ 1Móz 1,1.26–31.

⁴ A Katolikus Egyház társadalmi tanítása szerint az alábbi gondolatmenet alapján tudunk eljutni a demokratikus társadalom követelményéig. Elsőként az emberi méltóságból kell kiindulni (hiszen Isten képére és hasonlatosságára teremtette az embert, de az embernek a feladata is egyben, hogy egyre hasonlább váljék Teremtőjéhez). Második lépésként a közjó érvényesülésének szükségességét kell említeni. Ez alapján olyan feltételeket kell biztosítani az államnak, amelyek között az ember méltósága leginkább megvalósítható. Emellett garantálni kell a szubszidiaritás érvényesülését is. A demokratikus állam működéséhez ugyanis a törvényes tekintély mellett, ami a közjó megvalósításához szükséges, az egyének saját hozzájárulása, kezdeményezése is kell. Ezekon keresztül pedig végül el tudunk jutni a részvételi demokrácia gondolatáig. KOMÁROMI László: *Demokrácia*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 311–313.



fel, és az ember felelős azért, hogy mit épít.⁵ Ezért a demokratikus hatalom formálása nem csak joga, hanem kötelessége is az embernek (még hozzá az igazságosság⁶ és az egyenlőség⁷ követelménye alapján). Mindezek alapján egy demokratikus állam működésének vizsgálatakor, a „hit és értelem” dialógusának⁸ követelménye alapján elengedhetetlen górcső alá venni a demokratikus legitimitáció kérdését. Egy demokratikus államban ugyanis megkérdőjelezhetetlen elvként rögzíthető, hogy minden hatalom a népé, vagyis ahogy az Alaptörvény B) cikk (4) bekezdése is fogalmaz: a (köz)hatalom forrása a nép.⁹ Mindebből pedig egyenesen következik, hogy egy demokráciában csak olyan személy vagy szerv gyakorolhat közhatalmat, amelynek hatalma megszakíthatlan láncolaton keresztül visszavezethető a népre.¹⁰ A demokratikus legitimitáció fogalmának meghatározása tehát kiemelten fontos kérdésként jelenik meg. Jelen tanulmányban ezért a fentiekből kiindulva a demokratikus legitimitáció kérdését, és ezzel összefüggésben a nép fogalmának alkotmányos meghatározását vizsgálom, az emberi méltóságból levezethető döntés jogán keresztül.

2. A demokratikus legitimitáció fogalma és jelentősége

A demokratikus legitimitáció (fentiekkel összhangban álló) fogalma alapján tehát annak lényege az alábbi módon határozható meg: a nép általi hatalom-átruházás megszakíthatlan láncolata ténylegesen feljogosítja a hatalom birtokosát annak gyakorlására.¹¹ A

⁵ Ld. Az egyház társadalmi tanítása – Első pillér, az emberi méltóság.
<https://katolikus.hu/cikk/az-egyhazi-tarsadalmi-tanitasa>

⁶ Amelyet Aquinói Szent Tamás a négy sarkalatos erény közé sorolt. Ld. AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A summa theologiae kérdései a jogról*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 213.

⁷ Az egyenlőség követelménye a Katolikus Egyház társadalmi tanításában is megjelenik (lásd pl. a VI. Pál pápa: *Populorum progressio* (1967) kezdetű enciklikáját, amely szerint „[...] minden értelmes lélekkel rendelkező és Isten képmására teremtett embernek ugyanaz a természete és ugyanaz az eredete; s mert Krisztustól megváltottan ugyanaz a hivatása és isteni rendeltetése, egyre határozottabban el kell ismerni, hogy minden ember alapvetően egyenlő.”). Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az egyenlőség a Katolikus Egyházban nem kifejezetten a választójog egyenlőségére utal.

⁸ Ld. *Fides et Ratio* – II. János Pál pápa enciklikája püspökeihez a hit és az értelem kapcsolatának természetéről (<https://n9.cl/q5nwg>).

⁹ A Katolikus Egyház társadalmi tanításának kompendiuma 395. pontjában ezzel összefüggésben így fogalmaz: „[...] a politikai tekintély alanya, szubjektuma a nép, amelyet a maga egészében mint szuverént szemlélhetünk. A nép ruhazza át különféle formákban saját szuverenitásának gyakorlását azokra, akiket szabad választás révén saját képviselőivé választott, de megőrzi azt az illetékességét, hogy a hatalmon lévőköt ellenőrizhesse és visszahívhasa, ha ezeket a funkcióikat nem kielégítő módon látják el [...]”

¹⁰ PETRÉTEI József: A politikai akaratképzésről. In: CHRONOWSKI Nóra – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán – SMUK Péter – SZABÓ Zsolt (szerk.): *A szabadságszerető embernek Liber Amicorum István Kukorelli*. Budapest, Gondolat, 2017. 67–69.

¹¹ A hatalom-átruházás pedig lehet közvetett (pl. választások útján), vagy pedig közvetlen (pl. a népszavazásokon keresztül). E tekintetben ld. bővebben: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs: Alkotmányosság. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba – Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG-ORAC, 2023. 70.

demokratikus jogállamiság elvéből ugyanis értelemszerűen következik a nép politikai akaratképzésének szükségessége: a modern jogállami alkotmányos demokráciákban a közhatalom gyakorlása során alkotott közhatalmi aktusoknak mindig a nép akaratára kell visszavezethetőnek lenniük, illetve biztosítaniuk kell, hogy a nép tagjai egyenlő módon vehessenek részt a közhatalmi szervek akaratképzésében.¹² Ez az ún. politikai akaratképzés jelenti a népakarat és az államakarat képzését is. A „nép akarata” az alkotmányos rendnek megfelelő jogi folyamat során az egyéni akaratokból nyerhető. Ez az akaratképzési eljárás pedig előfeltételezi, hogy abban minden egyén szabadon és egyenlően vehet részt, így az akaratképzés a többség homogén akaratát hozza létre. Népakarat tehát nem létezik az egyéni akaratoktól elválasztva és azoktól függetlenül, de népakarat nemcsak a minden egyes létező egyéni akarat gondolatilag összefoglalt jelölése.¹³ Ezért a demokráciában a nép akarata nem eleve adott, hanem olyan politikai folyamat, amelyben az alkotmányjogilag meghatározott nép minden tagja részt vehet, és részvétele révén befolyást gyakorolhat. A nép akarata tehát egy demokráciában a politikai akaratképzés szabad és nyitott folyamatában alakul ki, alkotmányjogi értelemben az egyének demokratikus közreműködésének szabadsága alapján jön létre, tartalma pedig éppen ebben a folyamatban körvonalazódik.¹⁴ Alkotmányjogi értelemben a politikai akaratképzésben a néphez tartozó egyének az alapvető politikai és szabadságjogaik gyakorlásával vehetnek részt, ami közé tartozik különösen a választójog és a népszavazásban való részvétel¹⁵ joga.¹⁶ A népképviseleti szerv megválasztása során ugyanis az egyének különböző partikuláris akaratai – a leadott szavazatok alapján – kötelező akarattá válnak, és meghatározzák a parlament (vagy más választott szerv) összetételét. A szavazatuk leadásával pedig a választópolgárok, mint az államalkotó nép tagjai, a legitimitást létrehozó politikai szabadságukat (is) gyakorolják. A választójog alapjogi meghatározottsága is éppen azért különösen fontos, mivel a legszélesebb alanyi kör részére biztosított választójogosultság fogja a demokratikus legitimitáción keresztül leginkább garantálni a hatalomgyakorlás legitimitását. A népszuverenitás tekintetében ezért fontos hangsúlyozni, hogy minden demokratikus hatalomgyakorlásnak a népszuverenitás elvén kell alapulnia. A közhatalom gyakorlásának alkotmányos feltétele ugyanis, hogy arra demokratikus legitimitáció alapján kerüljön sor. A népszu-

¹² PETRÉTEI i. m. 67–69., 73–74.

¹³ Ezen gondolat a Katolikus Egyház társadalmi tanításában kapcsolódik a közjó fogalmához. Szent II. János Pál pápának a *Rerum Novarum* enciklika kibocsátásának érfordulójára kiadott *Centesimus Annus* enciklikájában (47. pontjában) így fogalmaz: „[a] közjó ugyanis nem a részérdek pusztá summázata, hanem azok mérlegelését és megfelelő elrendezését is magában foglalja a javak kiegyensúlyozott értékrendje alapján, s végelemzésben a személy méltóságáról és jogairól alkotott helyes értelmezésnek megfelelően.”

¹⁴ Uo.

¹⁵ Az állampolgári részvétel joga több helyen is megjelenik a Katolikus Egyház társadalmi tanításában. Pl. XXIII. János pápa enciklikája az igazságon, igazságosságon, szereteten és szabadságon felépítendő békéről a nemzetek között (*Pacem in terris* 73–74.); vagy épp a más említett *Centesimus annus* enciklika 46. pontjában.

¹⁶ A közvetlen demokráciáról ld. részletesebben: KOMÁROMI László: Népszavazás és népi kezdeményezés. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2023. <http://ijoten.hu/szocikk/nepszavazas-es-nepi-kezdemenyezés>

vereníásra építő rendszerekben ennek alapja pedig a közvetlen választásokon való hatalom-átruházás (a demokratikus legitimitáció elsődlegesen ugyanis akkor valósul meg, ha a közhatalmat gyakorló testületet a választópolgárok közvetlenül választják), amely alapján a hatalmi ágak önlegitimálók is lehetnek. A nép azonban nem pusztán forrása a hatalomnak, hanem részt is vesz annak gyakorlásában, így a néprésztétel elve a demokratikus hatalomgyakorlás egyik fő pillére (ld. pl. a népszavazás intézményét).¹⁷ Ezért a nép alkotmányos fogalmának a meghatározása azért is kiemelt jelentőségű kérdésnek tekinthető, mivel a nép a választójogának gyakorlása által ad felhatalmazást a szuverenitásból eredő hatáskörök gyakorlására.¹⁸

3. A nép alkotmányos fogalmának lehetséges meghatározásai

A demokratikus legitimitáció fogalmához tehát szorosan hozzákapcsolódik a népszuverenitás alapját képező *nép* alkotmányos fogalmának a meghatározása is. Ezért fontos megvizsgálni, hogy hogyan és milyen szempontok mentén határozható meg a nép fogalma.

Az Alaptörvény B) cikk (4) bekezdése úgy fogalmaz, hogy a közhatalom forrása a nép. A nép fogalmának meghatározása keretében fontos kiemelni, hogy a politikai egységként megjelenő szuverén társadalmi csoportok csak egymástól lényegesen különböző fogalmakkal fejezhetőek ki. Ezzel összhangban az európai alkotmányok is rendszerint különböző elnevezésekkel (pl. *nép, nemzet*) utalnak a népszuverenitás alapjaira. Zlinszky János álláspontja szerint a nép egy etnikai fogalom, amely alatt elsősorban a közös anyanyelv és a közös kultúra által összekötött, vérségi kapcsolatokkal is rendelkező, bár fajilag korántsem egységes, de a néphez tartozóan mégis tudatos személyek összességét kell érteni, állampolgárságra, politikai hovatartozásra és társadalmi állásra tekintet nélkül.¹⁹ Ez alapján nem lehet a nép fogalmából kizárni pl. sem a művelteket, sem a gazdagokat, sem a más országban élőket. Ezzel szemben megfogalmazása szerint a *nemzet* politikai fogalom, amely szerint egy adott állam polgárai tartoznak a szuverén nemzethez.²⁰ Zlinszky János a magyarság tekintetében – Kőlcsey Ferenc *Parainesis Kőlcsey Kálmánhoz* című művének szavaival élve – úgy fogalmaz: „nálunk nemzetnek neveztetik egyenként s összesen a közügyekre befolyással bíró”. Ebből kiindulva úgy véli, hogy potenciálisan, várományként, minden magyar állam-

¹⁷ BODNÁR Eszter: Választási rendszerek, választójog-történet. In: DUKÁN Ildikó – VARGA Aida (szerk.): *Parlamentari jog: az Országgyűlés működése, feladat- és hatáskörei, kapcsolódó intézmények*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2018. 77.; továbbá: Ludvig BECKMAN: *The Frontiers of Democracy – The Right to Vote and its Limits*. Chippenham–Eastbourne, CPI Antony Rowe, 2009. 36.

¹⁸ E körben ld. továbbá: KOMÁROMI (2020) i. m. 289–346.

¹⁹ ZLINSZKY János: Tudjátok-e, mi a haza? In: HAJAS Barnabás – SCHANDA Balázs (szerk.): *Formatori Iuris Publici – Ünnepi kötet Kőlcsey Géza professzor hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 599.

²⁰ A nemzet fogalmával kapcsolatban ld. továbbá: HALÁSZ Iván: A nemzetfelfogás kérdése az Alaptörvényben és a hatályos magyar közjogban. In: PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról – Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 15–30.

polgár megkülönböztetés nélkül beleszólhat a közügyekbe, tehát a magyar állam minden polgára tagja egyúttal a magyar nemzetnek.²¹

XXIII. János pápa a *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában²² is a nemzet tekinthető politikai, és a nép kifejezés az etnikai kategóriának. E szerint:

„[i]de tartozik különös módon az államoknak az a törekvése, mely a XIX. századtól kezdve elterjedt és elhatalmasodott mindenfelé, hogy az ugyanazon fajból származó emberek önjogúak akarnak lenni és egy nemzetté akarnak egyesülni. Mivel ez sok okból kifolyólag nem mindig lehetséges, ebből származik az, hogy gyakran népi kisebbségek más fajú nemzetek határai közt élnek, és ebből nagyfontosságú kérdések származnak.”²³

Zlinszky János írásában ugyanakkor kiemeli, hogy más szerzők véleménye szerint a két fogalom pont ellentétesen írható le. Ádám Antal álláspontja szerint pl. a nép fogalma takarja a szuverén közösséget, és a nemzet alatt pedig érhetjük a közös nemzeti nyelv és kultúra által meghatározott csoportot. Ádám Antal álláspontja szerint a határokon túl élő magyarok a magyar nemzet tagjai, akiket az állampolgárság juttatása venne (vesz) be a magyar nép keretébe.²⁴

A *nép* alkotmányos fogalmának meghatározásával összefüggésben ki kell emelni, hogy az felfogható a főhatalom alatt élők közösségeként (értsd: lakosság) és az állampolgárok közösségeként is.²⁵ Varga Zs. András ezzel összefüggésben teszi fel a kérdést: ki tekinthető a szuverenitás alanyának? Álláspontja szerint a kérdés megválaszolásának kiindulópontja az Alaptörvény közjogi alanyainak meghatározottsága. E szerint az Alaptörvény négy fogalmi elemet említ:

1. a népet (amely az Alaptörvény B) cikk (3) szerint a hatalom forrása),
2. a nemzetet (amely egységének védelme az Alaptörvény 9. cikke szerint a köztársasági elnök feladata),
3. a „magyarok”-at (akik az Alaptörvény D) cikke szerint *a contrario* határon belül és kívül is élnek és védelmet élveznek), továbbá
4. a nemzeti és etnikai kisebbségeket (amelyeket az Alaptörvény államalkotó tényezőnek tekint).

Ezek közül Varga Zs. András a szuverenitás hordozójának (elsődleges alanyának) a nemzetet tekinti, és ilyenként azonosnak az Alaptörvény B) cikke szerinti néppel. Ennek tekintetében azonban annak tisztázása is fontos, hogy mi köti össze a nem-

²¹ Uo. 599–600.

²² XXIII. JÁNOS PÁPA: *Pacem in terris kezdetű enciklikája az igazságon, igazságosságon, szereteten és szabadságon felépítendő békéről a nemzetek között*. Róma, 1963. november 4. [a továbbiakban: PT] <https://www.katolikus.hu/dokumentumtar/pacem-in-terris>

²³ PT 94. pont.

²⁴ Uo. 601.

²⁵ GYÖRFI Tamás – JAKAB András – SALÁT Orsolya – SONNEVEND Pál – SÜLYOK Gábor – KOVÁCS Mónika – TILK Péter: 2. § [Alkotmányos alapelvek; ellenállási jog. A nép mint a szuverenitás alanya.]. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I–II*. Budapest, Századvég, 2009. 218–224.

zet tagjait? Véleménye szerint egyfelől része a kötőerőnek a tényleges (fő)hatalom, de emellett az is, hogy az érintett egyénösszesség együtt gyakorolja a hatalmat, vagyis a „többiek” elfogadása hatalomgyakorló alanyként feltételezi azt, hogy a „mi” alanynak van értelme, hogy „mi” egyénként tagjai vagyunk valaminek.²⁶ Majtényi Balázs a nemzet fogalma kapcsán kiemeli, hogy fontos elkülöníteni a politikai és a kulturális, illetve etnikai nemzet fogalmát. Ezek közül a politikai nemzet fogalma alatt a polgári nemzetet érthetjük, amely a polgárok szabad szövetségeként tekinthető, mely egy valós összetartozás-tudathoz köti a nemzet fogalmát, és így egy történeti közösség megteremtésére építő racionális és önkéntes politikai konstrukció. Ezzel szemben a kulturális vagy etnikai nemzet nem az emberek közötti közjogi kapcsolatra utal, hanem egy identitásérzés kifejeződésére.²⁷

Álláspontom szerint a nép fogalmához tartozás megállapítása egy skálán képzelhető el, amely két végpontja (azaz, hogy valaki egyértelműen tagja a népnek, míg a másik nem) között számos átmenet létezik. A világos elhatároláshoz pedig meg kell határozunk egy olyan viszonyítási pontot, amelyen túl már egyértelműen a néphez tartozónak tekintünk valakit, míg az alatt nem. Ezt a pontot kijelölni azonban nem könnyű, mivel bárhogy is határozzuk azt meg, mindig megfogalmazódnak kritikai felhangok: ha ugyanis túl erős követelést határozunk meg, akkor kizárunk a nép tagjai közül olyanokat, akik kétségtelenül tagjai annak,²⁸ ha pedig túl gyenge kapcsolatot követelünk meg, akkor bevonunk olyanokat is a nép fogalmába, akik egyértelműen nem tagjai annak.²⁹ Éppen ezért a leggyakrabban alkalmazott viszonyítási pont az állampolgárság³⁰ létének előírása. Majtényi Balázs pl. ezzel összefüggésben úgy fogalmaz, hogy az állampolgárság klasszikus értelemben a politikai közösség tagjaként történő elismerést jelenti.³¹ Ezzel összefüggésben Kukorelli István az 5/2004. (III. 2.) AB határozathoz fűzött különvéleményében emellett foglalt állást, hogy „[a]z állampolgárság nemcsak alapjog, hanem a szuverenitás (terület, népesség, főhatalom) klasszikus alkotmányjogi intézménye”. Álláspontja szerint azonban az országhoz és nemzethez tartozás két külön kérdésnek tekinthető (szemben a többségi határozattal, amely szerint a nemzetiséghez tartozás önmagában kifejezi az országhoz való szorosabb kötődést). Ha tehát az állampolgárságot határozzuk meg a nép fogalmának viszonyítási pontjaként, akkor

²⁶ VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? – A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég, 2015. 73–75.

²⁷ MAJTÉNYI Balázs: Alaptörvény a nemzet akaratából. *Állam- és Jogtudomány*, 2014/1. 78.

²⁸ Ilyen lenne pl. az az eset, ha a nép tagjainak csak azokat az állampolgárokat tekintenénk, akik személyi jövedelem típusú adót fizetnek Magyarországon.

²⁹ Utóbbira lehet példa, ha mindenkit a nép fogalmába tartozónak tekintünk, aki legalább pár hónapot az ország területén tartózkodik ideiglenes jelleggel (pl. oktatási, vagy munkavégzési céllal).

³⁰ A Katolikus Egyház is gyakran használja az „állampolgár”, vagy az „állam polgára” kifejezést. Lásd pl. XII. Piusz 1944 karácsonyi rádióbeszédét („A demokráciában élő állampolgár tulajdonságai”); vagy épp a már többször idézett „Pacem in terris” enciklika 73. pontját („Állampolgári részvétel a közéletben”).

³¹ MAJTÉNYI i. m. 96.

tulajdonképpen abból a felvetésből indulunk ki, hogy az állam és egy természetes személy között szoros jogi kötelék áll fenn.³² Ez az állítás pedig vitán felül igazolható.

További viszonyítási pont lehet a néphez tartozás megállapítása során a választópolgárok közösségéhez való tartozás meghatározása, ez azonban nem egy szerencsés választás, mivel aligha lehet azt mondani, hogy egy választójoggal nem rendelkező személy (pl. gyermek) nem lehet tagja a politikai közösségnek, és így az államnak nem kell figyelembe vennie az ő érdekeit.

Végül meghatározható a nép fogalma (a néphez tartozó személyek köre) úgy is, mint a kulturális nemzethez tartozók összessége, ezt azonban azért kell ebből a szempontból fenntartással kezelni, mert ezen nézőpont szerint az adott ország állampolgárságával rendelkező, de nem az adott ország többségét alkotó nemzetiséghez tartozó természetes személyek nem lennének tagjai a nép fogalmának.³³ A kulturális vagy etnikai nemzet fogalmának kizárólagos használata egy demokratikus alkotmányban a politikai közösség leírására a morális egyenlőség elvével sem lenne összeegyeztethető, hiszen az kizárja vagy hátrányosabb helyzetbe hozza a politikai közösség tagjai közül a magukat különböző kisebbségekhez tartozónak valló, vagy mások által oda sorolt állampolgárokat.³⁴

A fentiekhez természetesen azt is hozzá kell fűzni, hogy értelemszerűen a nép fogalmának tartalmát nem lehet egységesen meghatározni valamennyi, a népszuverenitás gyakorlásához kapcsolódó esetben. A parlamenti választások vonatkozásában (amely a népszuverenitás gyakorlásának legfontosabb esete) azonban általános tendenciaként rajzolódik ki, hogy az egyes európai országok az aktív választójogosultság feltételeként az adott ország állampolgárságának meglétét írják elő.³⁵ Természetesen ez nem jelenti magától értetődő módon, hogy a nép fogalmát nem lehet más feltételek mentén is definiálni (sőt álláspontom szerint az államoknak nagy szabadságuk van annak meghatározása során, hogy kit tekintenek a népszuverenitás hordozóinak), azt azonban igen, hogy az európai trendek alapján a nép (azaz a népképviselő alanyai) fogalmának meghatározását a leggyakrabban esetben az adott ország állampolgárságának meglétéhez köthetjük. Ezzel szemben pl. a helyhatósági választásokon, vagy épp az Európai Parlament tagjainak választásán az egy közös főhatalom alatt élés mentén definiálható legjobban a nép fogalma: így pl. hazánkban, a helyhatósági választásokon aktív választó jogosultsággal rendelkezik azon nem magyar állampolgárságú személy is, aki az adott településen lakóhellyel rendelkezik.³⁶

³² GYÖRFI–JAKAB–SALÁT–SONNEVEND–SULYOK–KOVÁCS–TILK i. m. 221–223.

³³ Uo. 224.

³⁴ MAJTÉNYI i. m. 80.

³⁵ Halász Iván is úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy a választójogot az állam köteles biztosítani saját állampolgárai részére. HALÁSZ Iván: Választójog. In: LAMM Vanda (szerk.): *Emberi Jogi Enciklopédia*. Budapest, HVG-ORAC, 2018. 175.

³⁶ Ld. Alaptörvény XXXIII. cikk (2) bekezdését: e szerint „[a]z Európai Unió más tagállamának magyarországi lakóhellyel rendelkező minden nagykorú állampolgárának joga van ahhoz, hogy a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint az európai parlamenti képviselők választásán választó és választható legyen.”

4. A döntés joga mint az emberi méltóság részjogosultsága

A demokratikus legitimitáció népre visszavezethető megszakítatlan láncolata tehát csak akkor áll fenn, ha a nép a döntés jogán keresztül kifejezi akarátát (azaz pl. megválasztja az őket képviselő parlamenti képviselőket). A döntés joga tehát szoros kapcsolatban áll a választójog alapjogi fogalmával.³⁷

A választójog, mint alapjog tekintetében kiindulási pontként fontos kiemelni, hogy az a polgári forradalmak idején felmerült igénye és a tényleges elismerése között úgy funkcionált mint a „politikai képességgel” rendelkezők jogosultsága, amelyet az állam mintegy engedélyez az állampolgárok meghatározott körének.³⁸ A 20. század második felére általánossá vált azonban az a nézet, miszerint a választójog nem csupán olyan alkotmányos állami feladat, amely az egyén által alkotmányosan nem kényszeríthető ki, hanem olyan emberi jog, amelyet az állam köteles biztosítani, és ha e kötelezettségének nem tesz eleget, akkor minden jogosult kikényszerítheti.³⁹ Ez pedig egyértelműen arra a korábbiakban már írt gondolatra vezethető vissza, mely szerint demokratikus állam csak akkor létezhet, ha annak közvetlenül vagy közvetve a néptől származik a hatalma.

Minden további kérdés vizsgálata előtt annak meghatározása szükséges, hogy a választójogot mint alapjogot hol tudjuk elhelyezni az alapjogok rendszerében.⁴⁰ Elsőként fontos rögzíteni, hogy a választójogot első generációs, politikai szabadságjognak tekinthetjük, hiszen már a XVIII. században a klasszikus alapjogok között egyaránt megjelentek a személyi és politikai szabadságjogok.⁴¹ A választójogot azonban nem a klasszikus értelemben vett szabadságjogok közé sorolhatjuk, hanem a részvételi jogok közé. Ugyanis amíg a *szabadságjogok*

³⁷ E tekintetben ki kell emelni, hogy a választójognak kettős természete van. Egyfelől jelenti ugyanis azon jogszabályoknak az összességét, amelyek a képviseleti szervek (pl. parlamentek, helyi önkormányzatok stb.) létrehozásának módját határozzák meg. Ezt a megközelítést tekinthetjük a választójog *tárgyi* oldalának (tárgyi jognak), azaz egyfajta instrumentális megközelítésnek is. Másfelől azonban a választójog politikai alapjog, amely a hatalomban vagy a közügyek vitelében való részvételi jogot jelenti, és mint ilyen a választójog *alanyi* oldalát (alanyi jog) érthetjük alatta (azaz azt, hogy ki rendelkezik aktív és passzív választójogosultsággal). A választójog alapjogi jellegének, azaz alanyi oldalának vizsgálata pedig azért is tekinthető különösen fontosnak, mivel a kutatás keretében vizsgált általánosság és egyenlőség elve, mint választójogi alapelvek szoros kölcsönhatásban állnak a választójog alapjogi oldalával is. Ld. KURUNCZI Gábor: *Az egyre általánosabb választójog kihívásai – Az általános és egyenlő választójog elvének elemzése a magyar szabályozás tükrében*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 15.

³⁸ DEZSŐ Márta: *Képviselet és választás a parlamenti jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1998. 21.

³⁹ DOMAHIDI Ákos: 71. § [Választások alapelvei]. In: JAKAB i. m. 2474.

⁴⁰ A választójog alapjogként való elismeréséhez Bodnár Eszter szerint három lépcső vezetett: 1. a választójog fokozatos kiterjesztése, 2. a jogi pozitívizmus állampolgári jogokra alapozó fogalmi készlete, 3. a nemzetközi emberi jogi dokumentumok alapjogi katalógusába való bekerülés. BODNÁR ESZTER: *A választójog alapjogi tartalma és korlátai*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 30.

⁴¹ Steve FOSTER: Reluctantly Restoring Rights: Responding to the Prisoner’s Right to Vote. *Human Rights Law Review*, 2009/3. 9.

„arra a kérdésre adnak választ, hogy a közhatalom milyen mértékben avatkozhat be az emberek életébe, illetve hogy az embereknek mit szabad és mit nem szabad megtenniük, addig a *részvételi jogok* azt határozzák meg, hogy honnan származnak a közhatalmi döntések, vagyis hogy ki vagy mi a forrása annak a hatalmi beavatkozásnak, amely megszabja az embereknek, hogy mit tehetnek és mit nem.”⁴²

Ezzel együtt a választójog mint alapjog a hatalomgyakorlás korlátjának egyik legerősebb eszközeként is értelmezhető, ugyanis a többi alapjogot korlátozni tudó hatalomgyakorlót ez által tudja a nép a hatalmától megfosztani.⁴³ Ezért a választójogot *politikai szabadságjognak* is tekinthetjük, és így a véleménynyilvánítás szabadságával, az információszabadsággal, az egyesülési joggal, a gyülekezési joggal, a petíciós joggal, valamint a közügyek részvételében való joggal együtt értelmezhető.⁴⁴ Az Alkotmánybíróság 28/1994. (V. 20.) AB határozata szerinti felosztás alapján is meghatározhatjuk a választójogot, e szerint azt a *klasszikus alapjogok* közé kell sorolnunk, hiszen alanyi jogi jellege is van, az állammal szemben jogi úton, bírói eszközökkel kikényszeríthető. A fentiek mellett a választójogot az *állampolgári jogok* közé is sorolhatjuk, mivel a politikai közösség tagjait illeti meg, amely – a korábbi pontokban írtakkal összhangban – rendszerint az állam állampolgárait foglalja magában.⁴⁵

A választójog szerepe és jelentősége tehát túlmutat a népképviselői szervek létrehozásán. A választójog ugyanis a közügyekben való részvétel egyik (közvetett) formája is. Így különös jelentősége lesz annak, hogy egy társadalomban ki rendelkezik aktív választójogi jogosultsággal, azaz hogyan alakul a választójog alanyi oldalának meghatározása. E tekintetben – a korábbi pontokban írtakkal összhangban – alapkövetelményként állíthatjuk, hogy a politikai nemzethez, azaz a néphez tartozó személyeknek joguk van részt venni a népképviselői szerv tagjainak megválasztásában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a polgár abban a politikai közösségben, amelynek a tagja, jogosult maga megválasztani, hogy kik gyakorolják felette a hatalmat, kik legyenek azok, akik döntésének alá lesznek rendelve. A választójogot tehát egyfajta önrendelkezési jogként is megközelíthetjük – így pedig az végső soron visszavezethető az emberi méltóságra⁴⁶ is.⁴⁷ Ebből pedig egyenesen

⁴² HALMAI GÁBOR – TÓTH Gábor Attila: Az emberi jogok rendszere. In: HALMAI GÁBOR – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003. 81–107.

⁴³ BODNÁR (2014) i. m. 35.

⁴⁴ Ld. bővebben: BALOGH Zsolt – SCHANDA Balázs (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 23–25.

⁴⁵ Ld. bővebben: SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok – Alkotmánytan II.* Budapest, Osiris, 2008. 32.

⁴⁶ A már többször idézett „Pacem in terris” enciklika 73. pontjában így fogalmaz: „Hogy az emberek az állami életben részt vehetnek, ez valóban méltóságuk sajátosága, ha mindjárt csak államuk alkotmányának megfelelő módon vehetnek is részt ebben, melynek tagjai.”

⁴⁷ Az emberi méltósághoz való jog tekintetében fontos kiemelni, hogy az nemcsak alapjog, hanem olyan elv is, amely valamennyi alapjog, így a választójog tartalmát is áthatja, illetve meghatározza. A német Alkotmánybíróság a választójog és az emberi méltóság kapcsolatával összefüggésben még tovább is

következik, hogy mindenki részt vehet a választásokon, aki a nép tagja, és akinek a döntése az életét befolyásolni fogja, így a választójogosultak köréből csak szűk körben lehetséges egyes személyeket kizárni. A fentiekben írtakhoz azonban azt is szükséges hozzátenni, hogy a választójogunk gyakorlásával tulajdonképpen nemcsak saját sorsunkról döntünk, hanem az egész közösség, azaz az egész *nép* (vagyis a társadalom) sorsáról is. Ez az állítás pedig akkor is helytálló, ha magától értetődő módon a valóságban nem mindenki szavazata fog ugyanannyit érni, ugyanis a politikai közösség rendszerint olyan nagy, hogy egy-egy szavazatnak alig van kihatása a választások eredményére, a népképviselői szerv összetételére. Ennek ellenére nagyon fontos, hogy a nép tagjai közül mindenkinek lehetősége legyen szavazatát leadni. Mert bár lehet, hogy az ő voksának kis mértékben lesz közvetlenül befolyása a szavazás végeredményére, összességében mégis kihatással lesz a szavazatok összességének alakulására. Ennek két oka is van: egyfelől szavazatának elviekben alkalmasnak kell lennie arra, hogy képviseletet eredményezzen, másfelől pedig, ha végeredményben nem is ér „semmit” a szavazata (mert pl. a vesztes jelöltre szavaz), akkor is fontos, hogy mint a nép tagja leadhassa voksát. Éppen ezért kell minden esetben az egyes korlátozási, kizárási lehetőségekkel a jogalkotónak és a jogalkalmazónak önkorlátozó módon élnie, és azokat csak a legindokoltabb esetben alkalmaznia. Ennek érvényesülése már csak azért is fontos, mivel – a korábban írtakkal összhangban – a választójog szorosan kapcsolódik az önrendelkezési jogn keresztül az emberi méltósághoz. Ebből pedig egyenesen következik, hogy az egyenlő méltóságú személyek között nem lehet különbséget tenni oly módon, hogy szavazatuknak a súlya kisebb vagy nagyobb lesz a politikai közösség többi tagjánál – tekintettel arra, hogy a nép minden tagjának egyenlő lehetőséget kell adni a közösségi döntéshozatalban való részvételre. Mindezekből következően a választójog alapjogi tartalmát (amely nélkül nem beszélhetünk demokratikus választójogról) a *döntés joga* adja.⁴⁸ E szerint a választópolgár szabadon eldöntheti, hogy

ment e tekintetben, és megállapította ugyanis, hogy a demokratikus részvétel joga az egyéni felelősség és az emberi méltóság kifejeződése, és így a választójog az emberi méltóság garanciái közé tartozik. BODNÁR (2014) i. m. 130–131.

Ezzel összefüggésben érdemes azonban azt is megjegyezni, hogy a szakirodalomban megjelenik olyan álláspont is, amely az emberi méltóságnak egy szűkebb értelmezést tulajdonít. Pokol Béla szerint pl. az emberi méltóság sérthetlenségének elve és az „általános személyiségi jog” tévesen került azonosításra a magyar alkotmánybíráskodás kezdetén a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatban, ami egy korábbi német alkotmánybírói döntés hibás értelmezéséből eredt. A német *Grundgesetz* több olyan konkrét szabadságjogot is rögzít, amelyek különböző oldalról biztosítják az egyén cselekvési és gondolkodási szabadságát. Az alapjogi rész első cikkelyeiben azonban két olyan rendelkezés is található, amelyek általánosságukban túlmennek a konkrét szabadságjogokon. Ld. POKOL Béla: Gondolatok az alkotmánybírói döntések elvi alapjaihoz. *Jogelméleti Szemle*, 2012/1. 163–165., továbbá TÉGLÁSI András: Véleményszabadság vs. emberi méltóság – Egy rejtélyes alaptörvény-módosítás nyomában. *Acta Humana*, 2015/6. 36–42.

⁴⁸ BODNÁR Eszter: Választójog. In: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2016. [17] <http://joten.hu/szocikk/alkotmanyjog-valasztojog>

részt kíván-e venni⁴⁹ a választásokon⁵⁰ és amennyiben igen, akkor kire adja le voksát. Ezzel összefüggésben különösen fontos hangsúlyozni, hogy a döntés joga nem foglalja magában a döntés eredményességét (azaz, hogy a szavazat feltétlenül mandátumot fog eredményezni), csak azt, hogy a szavazatnak más szavazatokhoz viszonyítva azonos esélye legyen arra, hogy az képviselket eredményezzen.⁵¹

5. Az állampolgárság és választójog (mint a demokratikus legitimitáció fő keletkezési alapja) kapcsolata

A fentiekben írtak szerint megállapítható tehát, hogy a *nép* fogalma elsősorban a politikai nemzet, vagyis az állampolgárság mentén határozható meg. Emellett – ahogyan azt a korábbiakban szintén láthattuk – az emberi méltóságból eredően a demokratikus legitimitáció fogalmával összefüggésben az egyik legfontosabb elem a döntés joga és szabadsága. Ezért a következőkben röviden szükséges kitérni az állampolgárság és a választójog kapcsolatára is. A demokratikus legitimitáció keletkezésének ugyanis a fő alapja a közvetett, vagyis a választások útján megválasztott képviselőkön keresztül történő hatalomgyakorlás, a választójog gyakorlása pedig a nép döntési jogának legfőbb megnyilvánulása.

Az állampolgárság a legszorosabb közjogi kötelék a természetes személy és az állam között, melynek tartalmát jogok és kötelezettségek (így pl. olyan általános kötelezettségek, mint a közteherviselési kötelezettség, illetve olyan sajátos kötelezettségek, mint pl. az állampolgári hűség vagy épp a haza védelmének kötelezettsége) alkotják.⁵² Az állampolgári jogok között pedig különös jelentőséggel bírnak az ún. státuszjogok, amelyek kifejezetten az állampolgársági jogviszonnnyal függnek össze. Ilyennek tekinthető pl. a hazatérés joga, a közhivatal viselésének joga, de különösen a választójog. Ezzel együtt azonban kérdés egyfelől, hogy a választójog megadásának (különösen egy parlamenti választáson) szükséges előfeltétele-e az állampolgárság megléte, másfelől, hogy létezhet-e állampolgárság választójog nélkül?

Az első kérdés vonatkozásában az európai országok alkotmányainak vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy az egyes államok alkotmányai – a parlamentek megválasztása tekintetében – szinte kivétel nélkül⁵³ megkövetelik az állampolgárság meglétét a választójogossá válás feltételeként. Ennek elsődleges oka abban áll, hogy a parlamentek

⁴⁹ Ennek kapcsán fontos kiemelni, hogy a Katolikus Egyház katekizmusának 2240. pontja szerint a közjó érdekében a szavazati jog gyakorlása az ember erkölcsi köteleessége.

⁵⁰ Érdemes ezzel összefüggésben azt is kiemelni, hogy vannak olyan országok (pl. Belgium, ld. a Belga Királyság Alkotmányának 62. cikkét), ahol a választásokon való részvétel kötelező.

⁵¹ VI. Pál pápa „Octogesima adveniens” szociális enciklikájának 47. pontja szerint: „a feladatokban és a felelősségben való részesedés követelése mindenek előtt az ember lényegéből fakad, és nem más, mint éppen a szabadság konkrét és meghatározott gyakorlása, egyúttal az egyén fejlődésének is az útja [...]”

⁵² SCHANDA Balázs: Az államalkotó tényezők. In: CSINK–SCHANDA–TRÓCSÁNYI i. m. 107.

⁵³ Kivéteklként említhető Írország, ahol az Alkotmány felhatalmazása alapján a választójogot megadták azon brit állampolgároknak is, akik legalább 1985 óta lakóhellyel rendelkeznek Írország területén. CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea (szerk.): *Európai kormányformák rendszertana*. Budapest, HVG-ORAC, 2007. 196–197.

minden országban a legfőbb népképviselői szerveknek tekinthetők, amelyek összetétele minden esetben a népszuverenitás elvén alapszik. E tekintetben természetesen különösen lényeges annak megválaszolása, hogy kit tekintünk a néphez tartozónak, erre a kérdésre azonban – ahogyan azt a fentiekben láthattuk – szinte minden esetben az állampolgárság fogalmi keretei között tudunk válaszolni. Az állampolgárok ugyanis szoros közjogi kapcsolatban állnak az állammal, amely alapján számos, ezen státuszukból fakadó jogosultság megilleti őket (pl. a választójog), amelyek által pedig jogosultak a társadalmi szerződés megkötésében, azaz a népképviselői szerv megválasztásában is részt venni. Orbán Balázs ugyanakkor egy tanulmányában úgy fogalmaz, hogy nem tagadható, hogy a választójog sok esetben elválik az állampolgárság intézményétől, ugyanis a választójognak nem kizárólagos keletkeztető oka az állampolgárság. Erre alapozva sokan igyekeznek azt indokolni, hogy a választójogot élesebben el kell választani az állampolgárságtól. Ezen törekvések azonban véleménye szerint az állampolgárság jogintézményi devalválódásához vezethetnek.⁵⁴ Ezek alapján azonban azt is megállapíthatjuk, hogy amennyiben valakinek az állam választójogot kíván biztosítani a parlamenti választások vonatkozásában, akkor számára elsőként állampolgárságot kell adnia. Annak eldöntése azonban, hogy kit tekint egy állam az állampolgárának, hagyományosan az egyes államok szuverenitása körébe tartozik.⁵⁵

A fentiekben írtak alapján megállapítható tehát, hogy a választójog – a parlamenti választásokra vonatkozó – megadásának egyértelmű előfeltételeként tekinthetünk az állampolgárság meglétére. Ezen kérdést azonban érdemes fordítva is megvizsgálni, azaz, hogy az állampolgárság feltétlenül együtt jár-e a választójoggal? Ezzel összefüggésben Michael C. Dorf egy tanulmányában egyértelműen emellett foglal állást, hogy a választójog együtt jár az állampolgársággal.⁵⁶ Az állampolgárokat ugyanis az adott ország alkotmánya alapján jogok illetik meg és kötelezettségek terhelik. Természetesen számos jogosultság (sőt kötelezettség) esetében maga az adott ország alkotmánya alkalmaz szűkítő feltételeket. A választójog tekintetében is megjelennek korlátok: pl. az életkorhoz vagy épp a belátási képességhez kötés. Álláspontom szerint azonban az általános választójog immanens eleme, hogy az minden állampolgárra kiterjed, aki megfelel az általános feltételeknek (azaz például nagykorú és egyéb okból nincs kizárva a választójogból). Így véleményem szerint főszabály alapján az választójognak együtt kell járnia az állampolgársággal.

6. Konklúzió

A Katolikus Egyház társadalmi tanítása szerint igazságos társadalom csak az emberi személy transzcendens méltóságának tiszteletben tartása mellett valósítható meg,

⁵⁴ ORBÁN Balázs András: Állampolgárság és választójog – nemzetközi kitekintés és a 2010 utáni magyarországi tapasztalat. In: CSERNY Ákos (szerk.): *Határtalan választások – Tanulmányok a külföldi állampolgárok választása témakörében*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 147–170.; továbbá: L. SARAH SONG: Democracy and Noncitizen Voting Rights. *Citizenship Studies*, 2009/13. 156.

⁵⁵ KÖRTVÉLYESI Zsolt: Az „egységes magyar nemzet” és az állampolgárság. *Fundamentum*, 2011/2. 50.

⁵⁶ MICHAEL C. DORF: Equal protection incorporation. *Virginia Law Review*, 2002/5. 976–977.

hiszen minden ember – bármi legyen is meggyőződése – Isten képmása, és ezért elismerést és tiszteletet érdemel.⁵⁷ Az emberi méltóságból pedig (mint egyfajta részjogosultság) következik a döntés és a részvétel joga, amely rendíthetetlen alapját képezi a demokratikus legitimitációnak, amely szükségképpen a népszuverenitás alanyaitól, vagyis az állampolgárok közösségétől, azaz a néptől származik. Ebben a döntéshozatali folyamatban pedig a nép tagjainak egyenlőként kell részt venniük. A választójog (vagyis a döntés jogának) alapjogi jellegéből ugyanis levezethető, hogy az az önrendelkezési jogon, és az egyenlőként kezelés elvárásán keresztül visszavezethető az emberi méltóságra. Ebből az igazolásból pedig az is következik, hogy a választójognak szükségszerű eleme (az általánosság mellett) az egyenlőség követelményének érvényesülése, hiszen csak ennek (ezeknek) a maradéktalan biztosítása által érhető el, hogy a megválasztott népképviselői szerv, és az általa elfogadott döntések legitimitása ne legyen megkérdőjelezhető.

A választójog egyenlőségével összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy az nem alapvető jognak, hanem alkotmányi alapelvnek tekinthető. A választójogi alapelvek célja ugyanis (többek között) a választójog, mint alapjog gyakorlásának a biztosítása.⁵⁸ Az egyenlőség elvére tehát úgy tekinthetünk, mint a demokratikus választási rendszerrel szemben támasztott alkotmányos követelményre, melynek érvényesüléséhez szükséges garanciarendszert a választási rendszer kialakítása során biztosítani kell.⁵⁹ A választójog egyenlősége mint alapelv tekintetében ezért megállapítható, hogy az szoros kapcsolatban áll a választójog alapjogi jellegével: mivel mindenki egyenlő méltóságú személy a többi választópolgárral, ezért a választójogának is egyenlőnek – számúnak és értékűnek – kell lennie. Ezért amennyiben a választójog egyenlőségének tartalma kerül alkotmányos vizsgálat alá (az általánosság elvéhez hasonlóan), és megállapításra kerül annak korlátozottsága, elsősorban alapjogsérelmet kell megállapítani, az alapelvsérelem csak másodlagos lesz.⁶⁰ A választójogi alapelvek tekintetében a fentiek alapján Michael Sachs is úgy fogalmaz, hogy a választási alapelvek szoros összefüggésben állnak a választójoggal, mint alapjoggal, ezzel együtt azonban az államszervezeti jog területéhez tartoznak, amit azonban az alapjogi vizsgálatkor is figyelembe kell venni, mivel a választási alapelvek egyidejűleg az egyéni választójog demokratikus alapfeltételeit is védik.⁶¹

Összegezve tehát megállapítható, hogy a döntés szabadságán keresztül a nép (mint az állampolgárok közössége) az emberi méltóságából eredő jogát érvényesíti akkor, amikor a demokratikus legitimitáció elvén keresztül gyakorolja a népszuverenitás elvéből őt megillető jogokat. Az emberi méltóságból eredő döntés joga pedig összhangban áll a Katolikus Egyház emberképével is,⁶² sőt abból szükségszerűen következik is.

⁵⁷ CSELÉNYI István Gábor: Az emberi jogok a katolikus egyház tanításában. *Keresztény Szó*, 2013/7.

⁵⁸ DOMAHIDI i. m. 2689.

⁵⁹ Ld. bővebben: BODNÁR (2014) i. m. 114.

⁶⁰ Uo. Ezen gondolat alapján tulajdonképpen azt is mondhatnánk, hogy a választójog alapjogi szemléletében a választójog egyenlőségének követelménye, hasonlóságot mutat a diszkrimináció tilalmának alaptörvényi előírásával.

⁶¹ Michael SACHS: *Verfassungsrecht II Grundrechte*. Berlin–Heidelberg–New York, Springer, 2003. 505.

⁶² CSELÉNYI i. m.

